

«Ο λόγος της σιωπής και η σιωπή του λόγου»

Αφιέρωμα στον ποιητή Μανώλη Αναγνωστάκη

2006

Ο ποιητής παρακινεί σε ποίημα που θα ακουστεί απόψε.

«Τεντώσου απορρίπτοντας των λόγων σου την πανοπλία, κάθε εξωτερικό περίβλημά σου περιπό. Και της Σιωπής το μέγα διάστημα τεντώσου να πληρώσεις συμπαγής».

Ωρα είναι να εξηγηθεί και ο τίτλος του αφιερώματος «Ο λόγος της σιωπής και η σιωπή του λόγου».

Η πρώτη πρόταση επιδέχεται δύο σημασιοδοτήσεις.

α. Ότι η σιωπή είναι και αυτή μια μορφή (;) λόγου. Κάτι θέλει να υποδηλώσει ο ποιητής με τις παύσεις, τα διάκενα, τους υπαινιγμούς, τα αποσιωπητικά ανάμεσα στις λέξεις και στις σκιές των τυπωμένων γραμμάτων ανιχνεύονται νοήματα από έναν προσεκτικό και υποψιασμένο αναγνώστη. Άρα ο ποιητής σε κάθε ανάγνωση ποιήματός του μας προσκαλεί να εντοπίσουμε και τον μη εκφρασμένο λόγο, αυτόν που θα τον ονομάζαμε λόγο άρρητο.

β. Η λέξη λόγος όμως έχει και τη σημασία της **αιτίας**. Ποια είναι η αιτία της σιωπής. Ποιοι λόγοι (αιτίες) είναι ικανοί να αναγκάσουν έναν ποιητή – αγωνιστή να αναστείλει την ποιητική λειτουργία και τη δημόσια έκθεση της δημιουργίας του. Γιατί κάποια στιγμή αρνείται να γράψει ποίηση;

Έτσι περνάμε στο δεύτερο μέρος της περιόδου του τίτλου, από το αίτιο δηλαδή στο αποτέλεσμα. **Η σιωπή του λόγου**, δηλ. η συνειδητή επιλογή μιας περήφανης και αξιοπρεπούς απόσυρσης από τα ποιητικά πράγματα και η έναρξη μιας μακράς περιόδου ποιητικής αφωνίας. *«Εγώ μια ολόκληρη ζωή θα την / εξαργυρώσω μες στη σιωπή πολύ ακριβά»* και θα τον ακούσουμε λίγο να προειδοποιεί από το ποίημα Επιτύμβιο. Γιατί;

Ο ώριμος Αναγνωστάκης κουβαλάει μέσα του γεγονότα και συμβάντα που πρέπει να ειπωθούν και μαζί να μην ειπωθούν; Μήπως πνίγεται από την πίκρα για την μάταιη ανάλωση της ζωής και ύστερα έρχεται ο αυτοσαρκασμός, η παραίτηση και μια καβαφικού τύπου στωική αποδοχή των τετελεσμένων της ιστορίας; Η η σιωπή του είναι η κορύφωση του λυρισμού του, όπως και ο ίδιος σε στιγμές περίσκεψης αναφωνεί *«Θεέ μου πόσος λυρισμός μέσα στο ανέκφραστο;»*. Τον ακούσαμε λίγο πριν στη συνέντευξή του να δικαιολογεί με τον πιο απλό, τον πιο σεμνό αλλά και τον πιο ανώδυνο τρόπο αυτή την επιλογή. Αυτός είναι ο λόγος ή μήπως ο Κώστας ο Γεωργουσόπουλος έχει δίκιο στη δική του εξήγηση, σε πρόσφατο σημείωμά του: *«Αφού γέμισε ο τόπος σωσίες, μαριονέτες και μαϊμούδες που μιμούνται και καρπώνονται των αυθεντικών μαρτύρων τις ιστορικές μνήμες, ο Αναγνωστάκης κάνει μαζί με το πρόσωπο της γενιάς του και λίγο λίγο τη φωνή του. Γιατί ακούει τη φωνή του σαν παρωδία στα μπαλκόνια της επαγγελματικής πολιτικής, στα οργανωμένα με συνδικαλιστικές υπερεκτίβες συλλαλητήρια και στους στίχους κάθε σωσία ποιητή πεζογράφου και λόγιου που ζει από τα μνημόσυνα των αγώνων τρώγοντας κόλλυβα. Ο Αναγνωστάκης όταν είδε την τραγωδία να γίνεται κωμωδία με τους σωσίες, και αργότερα μετά στο Πολυτεχνείο, φάρσα με τους «τραβεστί» της πολιτικής και της τέχνης, σιώπησε οριστικά για να μην επιτρέψει στους άφωνους να φορέσουν για άλλη μια φορά τη φωνή του, αυτούς που «σας εξαπατούν τέλοσπάντων».*

Ο Αναγνωστάκης σιώπησε οριστικά συμβιβασμένος στο πεπρωμένο μιας ανάπηρης καθημερινότητας τόσο πολύ ταλαιπωρημένης από ελλειμματικά ιδεολογήματα; Σιώπησε, αλλά πιστεύουμε ότι το φρόνημα του αγωνιστή παρέμενε πάντα υψηλό.

«Έστω ανάπηρος, δείξε τα χέρια σου

Κρίνε για να κριθεί.»

Συνέντευξη α

Το ύφος της γραφής σας είναι προσωπικό και ιδιαίτερα έτσι που δύσκολα μπορεί, κανείς να ανιχνεύσει σ' αυτό τις καταβολές σας ή κάποιες επιρροές που να σας σημάδεψαν. Ποιοι είναι οι ποιητές, παλιότεροι και σύγχρονοι, που νιώθετε ότι έπαιξαν ρόλο σημαντικό στη διαμόρφωσή σας;

Οι βουλές της ποιήσεώς μου, θα 'λεγα όλης μου της πνευματικής συγκρότησης, διαμορφώθηκαν από πολύ νωρίς και ως σήμερα δεν έχω απομακρυνθεί από τις τότε προτιμήσεις μου, προσθέτονται βέβαια αργότερα και άλλες. Χρωστώ πολλά στο Γιάννη Ρίτσο για το Εμβατήριο του Ωκεανού και τη Δοκιμασία. Ο Σεφέρης με γοήτευσε από πολύ νωρίς και ο Καρυωτάκης στα δεκαέξι μου ήταν ο θεός μου. Ξέρω καλά όλη την παραδοσιακή μας ποίηση, ανακάλυψα πολύ πρόωρα τη γενιά του '30 και φυσικά οι ποιητές της δικής μου γενιάς είναι το σπίτι μου. Η πιο σταθερή μου και αμετακίνητη προσκόλληση είναι στην ιδιοφυΐα του Απολλιναιρ, που τυχαία τον ανακάλυψα στα δεκαεφτά μου χρόνια και έκτοτε παραμένει το μέτρο σύγκρισης για ό,τι μετέπειτα διάβασα.

Τελικά ενώ ό,τι έχω γράψει χαρακτηρίστηκε – κι έτσι πιθανότατα είναι – σαν ποίηση ιδεών, ποίηση σκεπτόμενη, διανοητική, κουβεντιαστή, άμεση, λιτή, αντιλυρική – η προτίμησή μου δεν πάει προς τους ποιητές αυτού του κλίματος αλλά περισσότερο προς τους φαντεζίστες, τους «λυρικούς», τους απογειωμένους, αλλά ποτέ τους φλύαρους, τους μεγαλόστομους των μεγάλων δεδηλωμένων προθέσεων.

Το θέμα των επιδράσεων γενικά είναι σκοτεινό. Δύο ποιητές μπορούν να φτάσουν σε μια ταυτόσημη διατύπωση, ανύποπτος ο καθένας για την παρουσία του άλλου. Ακόμη όμως και η ευσυνείδητη κλοπή δεν συνιστά αμάρτημα. Εκείνο που δε συγχωρείται είναι να απαρνηθείς τον εαυτό σου και να το προβάλεις μέσω κάποιου άλλου, μιας άλλης φωνής, πασχίζοντας αγχωδώς να

συμπορευτείς με την επικαιρότητα, με τα «καινούργια ρεύματα» μην τυχόν και μείνεις πίσω. (Δεν υπάρχει μπρος και πίσω στην ποίηση). Ή να φτάσεις κάποτε στο σημείο να μιμείσαι και να αντιγράφεις τον εαυτό σου. Τότε πρέπει να σταματάς.

Συνέντευξη β

Ένας στίχος σας λέει: «Αυτοί που θα μιλούσανε πεθάναν όλοι νέοι». Όταν τον γράφατε, είχατε συγκεκριμένους ανθρώπους στο μυαλό σας ή ήταν μια γενική διαμαρτυρία για τους θανάτους που είχαν προηγηθεί;

Φυσικά είχα στο μυαλό μου και συγκεκριμένους ανθρώπους αλλά ταυτόχρονα ήθελα να εκφράσω μια γενικότερη αίσθηση χαμού των πιο εκλεκτών παιδιών της στρατιάς της κατοχής, της αντίστασης, του εμφύλιου που εξοντώθηκαν όχι μόνο φυσικά αλλά και ηθικά και πολιτικά και κυρίως ανθρώπινα.

Κανείς βέβαια δεν μπορεί να προδικάσει τη μελλοντική διαδρομή ενός ανθρώπου και η ζωή δυστυχώς μας μαθαίνει και μας σιγουρεύει πως επιβίωση και συμβιβασμοί είναι πόλοι ελκόμενοι και όσο πιο ανελέητη είναι η ζωή τόσο πιο στενά αλληλοσυνδέονται. Μέσα στις ανελέητες συνθήκες ολόκληρων δεκαετιών στον τόπο μας ακόμη και η διατήρηση μιας στοιχειώδους αξιοπρέπειας, μιας ισχνής προσωπικής ιθυτένειας γίνεται κάποτε άθλος μέγας. Όσοι βέβαια πέρασαν ξώφαλτσα τις συμπληγάδες του καιρού μας και δε γεύτηκαν τις περιπέτειες του ταξιδιού (μπορεί μάλιστα να ωφελήθηκαν κι από αυτές) έχουν το προνόμιο να διεκδικούν και τίτλους «ακεραιότητας» ακόμη. Πολλές μορφές της γενιάς μου αγωνίστηκαν επίμονα και με πίστη, αλλά κάποτε λύγισαν. Ποιος έχει ακουστά το Μίμη το Δεσποτίδη, το Γιάννη το Σαλά, το Νείλο το Μαστραντώνη;

Σήμερα ανασκαλεύονται, από τους επιγόνους, αβίωτες μνήμες, στήνονται γλυκερά προβληματισμένα στικουργήματα και ψιθυρίζονται στις μπουάτ. Πέσαμε στη φτήνια και στο φολκλόρ. Προς Θεού δε μυθοποιώ τίποτε, δεν αισθάνομαι αγκυροβολημένος πουθενά. Αρνούμαι τους ωραιοποιημένους «μύθους» που ανασύρουν γραφικότητες και λένε ψέματα για την ουσία. Πιστεύω κι εγώ πως η ζωή τραβά την ανηφόρα. Αλλά όχι πάντα με σημαίες και με ταμπούρλα.

Συνέντευξη γ

Η ποίησή σας αποπνέει ένα αίσθημα διάψευσης και ήττας. Ποια νομίζετε πως είναι η εντονότερη διάψευση που γνώρισε η γενιά σας και πώς αυτή ξεπεράστηκε – αν ξεπεράστηκε – από τη δικιά σας ή τις επόμενες γενιές;

Πιστεύω πως η περίοδος του εμφυλίου στην Ελλάδα υπήρξε η πιο σκληρή, η πιο τραγική, η πιο άγρια, η πιο ταπεινωτική και η πιο ανέντιμη μέσα σ' όλη τη νεοελληνική ιστορία. Μ' όλη τη δραματικότητα της η κατοχή ήταν και μια εποχή έξαρσης, ανάτασης, ελπίδας. Τα ανθρωπάκια έγιναν ξαφνικά Άνθρωποι, ο μικρός κι ο ανώνυμος τεντώθηκε στα όρια του μεγαλείου. Στην περίοδο του εμφυλίου οι άνθρωποι εκβιάστηκαν να γίνουν ανθρωπάκια, οι μεγάλοι να σκύψουν, να ταπεινωθούν, να τσακίσουν, να γίνουν ανώνυμος πολτός. Αν στην κατοχή οι τότε νέοι αποκτήσαμε συνείδηση της ανθρωπιάς, στα κατοπινά χρόνια υποχρεωθήκαμε να πιούμε ως τον πάτο το δηλητήριο της απανθρωπιάς. Η κατοχή είναι ένας πολύχρωμος πίνακας. Το χρώμα του εμφυλίου είναι το μαύρο.

Δεν παραδέχομαι την ταμπέλα «Ποίηση της ήττας» που αβασάνιστα έχει πολιτογραφηθεί κι έχει σφραγίσει ένα μόνιμο τρόπο κριτικής συμπεριφοράς. Έχω γράψει «*όμως εγώ δεν παραδέχθηκα την ήττα*». Όλοι οι ποιητές της γενιάς αυτής εξέφρασαν οδυνηρά βιώματα και καταστάσεις που είτε ήταν πρόωρα προς γενική παραδοχή είτε από πολιτική άποψη θεωρούνταν ασύμφορο να ομαλοποιηθούν και που παρερμηνεύτηκαν εσκεμμένα ή μη από καλή πίστη ή από στυγνή σκοπιμότητα, σαν μορφές ηττοπάθειας, έλλειψης πίστης, συμβιβασμού και αντιδραστικότητας ακόμη. Υπάρχουν ποιητές που συνειδητοποίησαν πρώιμα μια πραγματικότητα, που προφήτεψαν ακόμη ό,τι έμελλε να συμβεί αλλά που οι ίδιοι δεν υπήρξαν ηττημένοι ούτε πολύ περισσότερο εγκατέλειψαν τον αγώνα (στην πιο πλατιά και ανθρώπινη ουσία του).

Συνέντευξη δ

Έχουν περάσει 40 χρόνια από τότε που αρχίσατε να γράφετε ποίηση, όμως το σύνολο του έργου σας είναι δυσανάλογα μικρό σε όγκο. Στο «Περιθώριο» λέτε πως πολλές φορές «πνίξατε στο λαρύγγι σας τα ίδια σας τα τραγούδια». Αλλά και μέσα στα ποιήματά σας διακρίνουμε ένα συνειδητό αγώνα συμπύκνωσης, συχνά μάλιστα ένα κλευασμό της ποιητικής γλώσσας σαν τρόπου έκφρασης. Το ότι την τελευταία δεκαετία έχετε σωπάσει εντελώς σαν ποιητής είναι γεγονός τυχαίο ή εκφράζει μια απόφαση που την υπαγόρευσαν συγκεκριμένοι λόγοι και ποιои;

α. Η αλήθεια είναι ότι έγραψα πολύ λίγα ποιήματα. Μεσολαβούν διαστήματα μακροχρόνιων σιωπών, όπου η ποίηση αυτή καθαυτή σαν τρόπος ή σαν ανάγκη έκφρασης δε με αφορά διόλου και δε μου προσφέρει καμία διέξοδο. Συμβαίνει κάποτε να ξαναγράψω περιορίζοντας σε λίγους στίχους συμπυκνωμένες μου εμπειρίες και βιώματα που αν και νομίζουν ότι απηχούν μια γενικότερη «κατάσταση» τα δίνω στη δημοσιότητα περισσότερο σαν χειρονομία επικοινωνίας.

β. Ναι έχω δέκα χρόνια να γράψω και φοβάμαι ή ελπίζω – ότι η διάρκεια αυτής της ποιητικής απραξίας θα παραταθεί μέχρι το τέλος. Δεν κλευάζω τους δημιουργούς πιθανόν να κλευάζω τις δικές μου περιορισμένες δυνατότητες, αν και η λέξη δυσπιστώ θα ήταν εδώ η πιο ενδεδειγμένη. Αισθάνομαι έντονα ότι έχω απομακρυνθεί από την ποίηση. Έχω καταλάβει πως η πράξη και η σιωπή είναι εξίσου δραστικές μορφές έκφρασης, ότι για έναν άνθρωπο που είναι έτοιμος να δεχθεί όλες τις τερατώδεις δυνατότητες της ζωής, αυτές αποτελούν μια αδιάσπαστη ενότητα που ζητάει να εκφραστεί με διαφορετικούς τρόπους – ενίοτε άκρως αντιφατικούς και που συχνά υπερβαίνουν τα όρια του λόγου ή δεν τα αγγίζουν καν.

Έξοδος

- Τι μας έμαθε, τι μας μαθαίνει ο Αναγνωστάκης ποιητής και άνθρωπος; Τι παλιό, που το δημιούργησαν άλλες εποχές μπορεί να είναι συνάμα τόσο άφθαρτο, τόσο νέο, τόσο πολύτιμο και χρήσιμο που θα άξιζε ακόμη και σήμερα να μεταδοθεί στις νέες γενιές; Ακόμη και σήμερα, σε μια εποχή δηλαδή που ευνοεί την ισοπέδωση, την ομοιομορφία, την αφομοίωση, την αποπνευματώση την υπεράσπιση μετά μανίας ιδιωτικών στενών οραμάτων, και εμμονής δεν αφήνει περιθώρια για σπορά και ανάπτυξη οραμάτων συλλογικής, κοινωνικής ή εθνικής πνοής;

- Τι μας μαθαίνει αυτός ο άνθρωπος ο οποίος δυσπιστούσε στην περιφορά των λέξεων και των λεκτικών σχημάτων που μπορούν να θερμάνουν οράματα αλλά όχι και να ζωντανέψουν τους νεκρούς του;

«Κράτα μικρό καλάθι»

«Συνέχισε να βλέπεις ειρωνικά»

«Σκέψου κόντρα στον εαυτό σου» και

«Γήρασκε αεί αναθεωρών»

«Κρατήσου έξω από τη μικρότητα και την κακομοιριά (και ποτέ μην πέσεις στο «Αχ, εμείς οι καημένοι». Δε θέλει παρά ένα βηματάκι να το σκεφτούν οι άλλοι για σένα).

- Δες με δυσπιστία τους πολιτικούς, όλους τους πολιτικούς. Δεν με δυσπιστία τις καλές προθέσεις. Υπάρχει ιδιοτέλεια στις περισσότερες συμπεριφορές και τα μεγαλύτερα ιδεολογήματα. Σε θέλουνε για να τους εξυπηρετείς. Να είσαι μαζί τους, αλλά ταυτόχρονα κράτησε το μυαλό σου και τον κόσμο σου όσο γίνεται μακριά από αυτούς. Να προσδοκάς το κακό. Εξοικειώσου με τον πόνο χωρίς να υποστέλλεις τη σημαία.

- Αυτά μας μαθαίνει ο άνθρωπος που μέσα στην λεβέντικη ταπεινότητά του είχε συνείδηση της διαφορετικότητάς του και παρηγοριόταν στη βεβαιότητα ότι χρόνια μετά κάποιοι άνθρωποι θα μιλούν γι' αυτόν συνεχίζοντας το έργο της ανθρωπιάς στο οποίο και ο ίδιος συμμετείχε. Λίγοι κάπου εκεί μακριά, λίγοι εδώ κοντά στο Ηράκλειο τη γειτονιά του, στις 27 Σεπτέμβρη του 2006, στα πλαίσια των εκδηλώσεων ενός Δήμου που αγαπά την ποίηση και την υπερασπίζεται με κάθε τρόπο.

Οι συντελεστές του αποψινού αφιερώματος φιλοδοξήσαμε να πληρώσουμε συμπαγείς και το χρονικό διάστημα που ήσασταν κοντά μας και σας ευχαριστούμε γι' αυτό και την περίεργη άκαρδη, αδικαιολόγητη σιωπή των πολλών που όλο και μεγαλώνει, λόγω εγωπάθειας, ιδιώτευσης, ανανδρίας, ανοησίας, Μαρτιάτικης πολυπραγμοσύνης, ενώ συγκλονιστικά γεγονότα συμβαίνουν γύρω μας. Τόσο συγκλονιστικά και τόσο βάρβαρα που το αναμενόμενο θα ήταν να είχαν πυροδοτήσει φωνές διαμαρτυρίας, κραυγές αγανάκτησης και τα ουρλιαχτά μιας πανανθρώπινης Νέμεσης.

Ευχαριστούμε που συμμετείκατε σ' αυτή την εκδήλωση, σ' αυτή την επιχείρηση διάτρησης μιας ένοχης σιωπής και δια της τέχνης έστω για λίγο.

Καλή σας νύχτα.